

Andrius Martinkus, Bolševizmo genezės ieškojimas lietuvių ir rusų egzilio tekstuose

Įvadas

Šio darbo tikslas yra apžvelgti bolševizmo kilmės ieškojimus Nikolajaus Berdiajevo (1874-1948) ir Antano Maceinos (1908-1986) egzilio laikotarpio kūryboje. Autorių pasirinkimas nėra atsitiktinis. N.Berdiajevas buvo vienas didžiausių jaunojo Maceinos filosofinių autoritetų, ir galima drąsiai teigti, kad joks kitas žymus lietuvių mąstytojas nepatyrė tokios ryškios šio rusų filosofo įtakos. Abiejų mąstytojų kūrybinis kelias prasidėjo tėvynėje, abiejų, deja, baigėsi tremtyje, kuri buvo vienintelis pasirinkimas norint išsaugoti mintijimo laisvę, o filosofui tai yra svarbiau negu bet kam kitam. Tiek N.Berdiajevas, tiek A.Maceina yra vieni iškiliausių savo tautų filosofinių tradicijų atstovai. (N.Berdiajevas yra bene žinomiausias rusų filosofas Vakaruose, išverstas į daugelį kalbų.) Abu jie neslėpė savo religinių (krikščioniškų) pasaulėžiūros pagrindų. Abu savo tremties vieta pasirinko Europą, senus žemyno filosofinės minties centrus. (N.Berdiajevas – Berlyną ir Paryžių, kuriame prabėgo ilgiausi ir paskutiniai gyvenimo emigracijoje metai; A.Maceina – Freiburgą ir Miunsterį.) Abu buvo tragiško savo tėvynių likimo liudininkai. Tiesa, Berdiajevą ši tragiška patirtis užklupo anksčiau, 1917-aisiais, o 1922-ųjų rugsėjį filosofas, kartu su keliolika kitų žymių Rusijos intelektualų ir menininkų, laivu buvo išsiųstas iš Peterburgo į Vokietiją (tuomet dar buvo įmanomas ir toks sprendimas). A.Maceina iš Lietuvos traukėsi du kartus – 1940-aisiais ir, jau visam laikui, 1944-aisiais. Tačiau abiejų pasitraukimo priežastis buvo ta pati – bolševizmas, kurio genezė, o tiksliau, tos genezės ieškojimas mūsų pasirinktų autorių tekstuose, ir yra šio darbo objektas.

Būtina iš karto pasakyti, kad puslapių, skirtų bolševizmo kilmės ir vystymosi analizei, N.Berdiajevo raštuose randame keliolika kartų daugiau negu pas A.Maceiną. Tai natūralu. Bolševizmas Maceinai, kaip ir kitiems nuo jo bėgusiems lietuviams (ir didžiąjai daugumai okupuotame krašte pasilikusiųjų), buvo *iš išorės* užklupęs blogis. Kitaip tariant, bolševizmas A.Maceinai buvo ne tiek teorinė, kiek *praktinė* problema, konkreti ir reali grėsmė lietuvių tautai. Rusų intelektualas buvo atsidūręs bolševizmo, kaip Rusijos *viduje* išsiskleidusio ir suvešėjusio blogio, akivaizdoje. Jis turėjo atsakyti į klausimą, kaip galėjo atsitikti tai, jog „Šventoji Rusija“, paties N.Berdiajevo žodžiais tariant, vietoje Trečiosios Romos pasauliui davė Trečiąją Internacionalą. Šalia praktinės problemos bolševizmas Berdiajevui buvo ir skaudi *teorinė* problema. Todėl jis rado reikalą šiai problemai paskirti ištiesą knygą. (Beje, paties religinio mąstytojo filosofinė karjera, kaip ir kelių kitų reikšmingų jo kolegų kūrybinis kelias, prasidėjo... marksistų stovykloje. Jis tikrai gerai pažino problemą *iš vidaus*.) Baigdami šį užsitęsusių įvadą, atkreipsime dėmesį į mūsų autorių *statuso* išeivijoje skirtumą. A.Maceina iš karto buvo pripažintas kaip vienas iš katalikiškojo išeivijos intelektualinio sparno vadų. N.Berdiajevas niekada panašaus pripažinimo neturėjo (ir jo nesiekė). Jo santykiai su rusų emigracija buvo įtempti. Skirtingai nei A.Maceina, N.Berdiajevas savo tautiečiams emigracijoje neįtė didelio įsipareigojimo. Man atrodo, tai svarbu turėti omenyje, norint suprasti šių filosofų tekstus apie bolševizmą.

I. Europinis bolševizmo kontekstas

„Bolševikų žiaurybių akivaizdoje kai kas pamiršo, kas yra *tikrieji* jų autoriai. Kai kam ėmė atrodyti, kad bolševizmas esąs grynai rusiškosios revoliucijos padaras, neturįs savo šaknų ankstesniuose sąjūdžiuose, pagrįstas tiktai rusiškojo žmogaus dvasine maišatimi, taja karamazoviškąja jėga piktam, turinčia tokio pat žavesio, kaip ir Amžinasis Gėris. Kai kas pradėjo teigti, kad bolševizmą maitinanti versmė glūdinti tiktai Rytuose ir kad ją užtvenkus ši žmonijos rykštė pati pasvirtų žemyn.“¹ Taip A.Maceina pradeda savo straipsnį „Liberalizmo kelias į bolševizmą“, išspausdintą žurnale „Aidai“ 1948 metais. Prie straipsnio turinio grįšime antrame šio darbo skyriuje. Kol kas pastebėsime tik tai, kad bolševizmas, anot Maceinos, turi priešistorę. Jis neatsirado tuščioje vietoje. Kita vertus, konkreti geografinė erdvė, vieta, kurioje visu nuožmumu išsiskleidė kraupūs bolševizmo žiedai, nėra vienintelė (ir net ne pagrindinė) šio blogio atsiradimo priežastis. Bolševizmas, Maceinos įsitikinimu, turi daug platesnį istorinį, filosofinį, ideologinį ir kultūrinį kontekstą. Šis kontekstas – Europa.

„Aš galvoju, kad ne tik Rusijoje įvyko revoliucija, bet vyksta ir pasaulinė revoliucija. Vyksta pasaulinė krizė, panaši į antikos pasaulio žlugimą... Ištiesos istorinės epochos pagrindai atgyveno savo amžių. Visi gyvenimo pagrindai sukrėsti, paaiškėjo pagrindų, ant kurių rymojo XIX ir XX amžių civilizuota visuomenė, melas ir supuvimas“², - o taip 1924 metais Berlyne rašė N.Berdiajevas. Jo etiudų rinkinys „Naujieji viduramžiai“, iš

kurio ir paimta ši citata, turėjo neabejotinos įtakos jaunajam Maceinai. Antrajame jo raštų tome, skirtame socialinei filosofijai, yra sudėti dar Lietuvoje parašyti veikalai, ir iš daugiau kaip 200 juose cituojamų autorių Berdiajevo vardas minimas dažniausiai. Tome randame šiuos A.Maceinos kūrinius: „Socialinis teisingumas“ (paantraštė „Kapitalizmo žlugimas ir naujos santvarkos socialiniai principai“ (1938), „Prometėjizmo problema“ (1938), „Buržuazijos žlugimas“ (1940).

Kaip ir N.Berdiajevas, jaunasis Maceina gyvena pasaulinės krizės laiku, į praeitį nueinančio ir gimstančio naujojo pasaulių sandūroje: „Mums lemta gyventi istorinių epochų kaitos laiku“.³ Abu mąstytojai priklauso senai istorijos filosofijos tradicijai (ypač įtakingai XIX a. ir XX a. pradžios Rusijoje, bet turinčiai nemažai reikšmingų atstovų ir Vakarų Europoje), teigiančiai, jog vėliausiai nuo Prancūzų revoliucijos (kai kas proceso pradžia laiko Reformaciją arba net Renesansą) Europa pasuko degradacijos, irimo, susvetimėjimo, žodžiu, dvasinio nuopuolio keliu. Dauguma (nors ne visi) šios tradicijos atstovų nuopuolio esmę matė Europos atkritime nuo Dievo. Dėl galutinio Europos likimo jie, tiesa, nesutarė. Vieni (pvz., XIX a. rusų slavofilai, kurie, beje, nelaukė Rusijos Europos civilizacijos dalimi, arba istorijos procesą biologizavę N.Danilevskis, K.Leontjevas ir O.Spengleris) manė, jog Europa įžengė į paskutinį savo istorinės raidos etapą, kuris baigsis neišvengiamu Europos „civilizacijos“ (Spengleris), „germanų-romanų kultūrinio-istorinio tipo“ (Danilevskis) žlugimu. Kiti buvo linkę suteikti Europai šansą. A.Maceina ir N.Berdiajevas priklausė pastarųjų stovyklai. „Buržuazijos žlugime“ Maceina teigė: „Kai Spengleris rašė „Vakarų žlugimą“, jis teisingai nujautė, kad Vakarai žlugs, bet – tik buržuaziniai Vakarai“.⁴ Pats N.Berdiajevas 1940-aisiais jau gana pesimistiškai žiūrėjo į naujos, krikščioniškais pagrindais kuriamos kultūros perspektyvas (vėlyvasis Berdiajevas linko prie minties, kad techninė civilizacija vis mažiau vietos palieka „aukštajai“ kultūrai). Tačiau „Naujieji viduramžiai“, įkvėpę jaunąją Maceiną parašyti „Buržuazijos žlugimą“, dar dvelkia atsargiu optimizmu. 1922 metais, atiduodamas pagarbą „Vakarų saulėlydžiui, Berdiajevas rašė: „Bet dvasinė kultūra jeigu ir žūva kiekybėse, tai išlieka ir būna kokybėse. Ji buvo pernešta per senųjų viduramžių naktį ir barbarybę. Ji bus pernešta ir per naujųjų viduramžių naktį ir barbarybę iki naujosios dienos aušros, iki ateinančio krikščioniškojo Renesanso, kai apsieiks naujosios epochos Dantė ir šv.Pranciškus“.⁵

Bet prieš tai turi žlugti senasis pasaulis: „Senasis pasaulis, kuris žlunga, ir prie kurio neturi būti sugrįžimo, ir yra naujosios istorijos pasaulis su jo racionalistiniu švietimu, individualizmu ir humanizmu, su jo liberalizmu ir demokratizmu, su jo puikiomis nacionalinėmis monarchijomis ir imperialistine politika, su jo baisinga industrine-kapitalistine ūkio sistema, su jo galinga technika ir išoriniais užkariavimais bei pasiekimais, su jo beribiu ir nevaržomu gyvenimo pasileidimu, su jo bedieviškumu ir bedvasiškumu, su jo įnirtinga klasių kova ir socializmu kaip viso naujosios istorijos kelio apvainikavimu“.⁶ Taigi rusų mąstytojo požiūriu, socializmas (ir bolševizmas) yra „viso naujosios istorijos kelio apvainikavimas“. Bolševizmas yra pastarųjų dviejų šimtų metų *Europos* istorijos kelio pabaiga ir aklagatvis. Jis yra senojo žemyno istorijos rezultatas. Ne ką kitą turėjo omenyje ir A.Maceina, pradėdamas savo straipsnį. Bet kodėl vis dėlto Rusija? Tai pabandydysime išsiaiškinti kituose šio rašinio skyriuose.

II. A.Maceinos požiūris

Jau pats A.Maceinos straipsnio pavadinimas aiškiai rodo, kad dėl bolševizmo atsiradimo filosofas kaltina liberalizmą. Tačiau veltui Maceinos tekste bandytume ieškoti Johno Locke'o arba Johno Stuardo Millio, paprastai siejamų su liberalizmo politine filosofija, vardų. Mūsų mąstytojas visiškai ignoruoja anglosaksoniškąją liberaliosios politinės minties tradiciją. Kodėl? A.Maceinos atsakymas paprastas – ne ši tradicija dominavo kontinentinėje Europoje: „Bet ar jūs nepastebite, kad *ne Locke vadovavo liberalizmui jo žygiavime per europinį kontinentą*“.⁷ Tuomet kas vadovavo? Tradicinės politinės filosofijos kontekste mūsų mąstytojo atsakymas skamba netikėtai ir, švelniai tariant, yra daugiau negu ginčytinas: „*Kontinento liberalizmas buvo vedamas ne Locke, bet Rousseau*“.⁷ A.Maceina kalba apie liberalizmą, kurį vadina *pozityvistiniu*: „Šitas tad *pozityvistinis liberalizmas* kaip tik ir yra toji ideologija, kuri per socializmą žygiuoja bolševizmo linkui. Ji yra atsakinga už vergiją, kurion pateko žmogus, pajungtas komunizmo. Ir turbūt iš jokios pasaulėžiūros gyvenimas nėra taip skaudžiai pasijuokęs, kaip iš liberalizmo. Pradėjęs visiškos laisvės skelbimu, jis baigė visuotiniu žmogaus pavergimu“.⁸ Aišku, galima pagrįstai abejoti, kiek pasaulėžiūra, apie kurią kalba A.Maceina, turi bendro su liberalizmu klasikine prasme (anglosaksoniškąja tradicija). Bet filosofas nė nebando nuslėpti, jog kalba apie reiškinį, kuris „pastarajame Europos kultūros šimtmetyje jau yra įgijęs *specifinę* savo prasmę“.⁹ Ši

reiškinį Maceina vadina „liberalizmu“. Ilgiau neapsistosime ties sąvokos naudojimo teisėtumo klausimu. Verčiau pažvelkime, kokius pagrindinius bruožus filosofas priskiria tam „liberalizmui“.

Pasak A.Maceinos, pagrindinis kontinentinio liberalizmo bruožas yra *antireliginis nusistatymas*. Į Europos kultūrinio ir politinio gyvenimo sceną šis liberalizmas įžengė kartu su Voltaire, Diderot, Rousseau idėjomis ir Prancūzų revoliucijos prieš Bažnyčią ir krikščionių religiją nukreiptu smurtu. A.Maceina konstruoja tokią seką: J.Rousseau (gamtos garbinimas) – A.Comte’as (žmonijos garbinimas) – K.Marxas (proletariato karalystė žemėje) – bolševizmas. „Toks tad yra antireliginio nusistatymo kelias, einąs iš liberalizmo per socializmą į bolševizmą. Liberalizmo pradininkai išjuokė religijos apraiškas ir jos atstovus. Pozityvizmas paneigė ją pačią mokslo vardu. Marksizmas ją išgujo iš socialinio gyvenimo. Bolševizmas ją paskelbė žmogaus priešininke, pradėdamas su ja istorijoje neregėtą, sistemingai organizuotą ir planingai vedamą kovą. Šitos kovos pradmenų, kaip matėme, buvo jau liberalizmo pradžioje. Bolševikai tik išvystė ir suorganizavo tai, ką liberalai buvo užbrėžę. Pradėję Romos niekinimu, jie nė nepasijuto, kaip atsidūrė Maskvoje. Tai yra logiškas ir būtinas kelias. Gali jo pabaigos nepasiekti *atskiras* žmogus. Bet šitą pabaigą būtinai pasieks objektyvinis gyvenimas“¹⁰, - užbaigia savo svarstymus apie antireliginę kontinentinio liberalizmo prigimtį A.Maceina.

Žmogaus *sukolektyvinimo*, tokiu baisiu mastu įvykusio bolševizme, pradmenis A.Maceina taip pat randa kontinentiniame liberalizme. Ir vėl pasitelkia tą pačią seką: J.Rousseau („bendrosios valios“ doktrina) – A.Comte’as („pozityvistinė diktatūra“) – K.Marxas (proletariato diktatūra) – V.Leninas (partijos diktatūra). „Štai tasai žmogaus sukolektyvinimo kelias, kuriuo ėjo pastarasis Europos gyvenimo šimtmetis. Liberalizmas šitą kelią pradėjo tuo, kad jis atpalaidavo žmogų nuo bet kurio autoriteto, paskelbdamas, jog reikia klausyti visų, bet neklausyti niekieno atskirai. Pozityvizmas šitą visumą perkėlė į žmoniją, marksizmas ją susiaurino ligi proletariato, bolševizmas – ligi komunistų partijos. Bolševizme žmogus iš tikro neklauso nieko skyrium, ir tačiau nepaprastai klauso *visų*, klauso anos anoniminės jėgos, kuriai visi atstovauja ir visi žiūri, kad jos reikalavimai būtų įvykdyti ir kad niekas neprieštarautų jos valiai. Visuotinė špionažo sistema pasidaro nuosekli išvada iš „volonté générale“ principo. Čia vėl pastebime nepaprastą gyvenimo ironiją: liberalizmas, pradėjęs individo neliečiamybe, baigė visuotinio špionažo tinklu“¹¹, - baigia filosofas šią apmąstymų dalį.

Taigi bolševizmas, A.Maceinos įsitikinimu, yra ne kieno nors kito, bet atkritusios nuo Dievo Vakarų kultūros produktas. Dualistinis Maceinos mąstymas yra grindžiamas pamatine dichotomija „už“ ar „prieš“ Dievą: „Istorijai lemtingas yra religijos vyksmas, kuris skelia žmoniją į dvi bendruomenes, apsisprendusias: viena už Dievą, antra prieš Dievą“.¹² Kiekvienos iš šių dviejų stovyklų viduje visi skirtumai tėra *kiekybės* ir *laipsnio*, o ne *kokybės*, ne *principo* skirtumai. „Vidurio“, arba „trečiojo“ kelio, kurį surasti ir pretenduoja liberalizmas, nėra ir negali būti. (Beje, Johno Locke’o liberalizmą Maceina priskiria tiesiog *krikščioniškajam* keliui.¹³ Anglų filosofo gerbėjai, aišku, reikalautų didesnės autonomijos jo pažiūroms.) Tokioje pasaulėžiūroje revoliucinį terorą vykdančias bolševikas ir liberalas masonas atsiduria vienoje stovykloje: „Ar Rytų bolševizmas savo dvasioje yra religijos atžvilgiu kitoks, negu Vakarų masonas? O tačiau masonas skelbia religijos laisvę ir peikia bolševiką, kam šis religiją persekioja, nes kovą ir persekiojimą masonas laiko jau pasenusiomis ir nevaisingomis priemonėmis religijai nugalėti. Masonas geriau pasirenka laisvę... Laisvė labai dažnai veda į apsnūdimą ir abejingumą... *Religijos neigimui laisvė nė kiek nekliudo, bet kartais net padeda*“.¹⁴ Politinės laisvės pačios savaime (atsietos nuo religijos, sekularios bendruomenės laisvės, kurios, žinia, yra viena pamatinių anglosaksoniškosios liberalizmo tradicijos vertybių) nedaug turi vertės, nes pati politika krikščionio egzistencijoje stovi „kaip tik paskutinėje vietoje“.¹⁵ (Beje, pas N.Berdiajevą susiduriame su panašiu politikos nuvertinimu, beveik niekinimu.¹⁶)

Neigdamas esminių skirtumų buvimą istorijos arenoje kovojančių stovyklų „už“ ir „prieš“ Dievą viduje, A.Maceina laiko teisėtu kalbėjimą apie *psichologinius* skirtumus. Būtent šie skirtumai, filosofo manymu, paaiškina nevienodą liberalizmo, socializmo ir bolševizmo paplitimą skirtingose pasaulio dalyse. Leiskime kalbėti pačiam Maceinai: „Liberalas yra buržujus, socialistas – realistas, bolševikas – idėjininkas. Štai tos psichologinės skirtybės, kurios vienos srovės žmones perskiria, neleidamos jiems pasiekti to paties taško, nors ir einant vienu keliu. Kaip tik todėl tarp liberalizmo, socializmo ir bolševizmo atsiranda *išsivystymo* arba *genetinių* skirtybių. Šie trys vardai reiškia sykiu ir tris *tos pačios* ideologijos išsiskleidimo bei subrendimo tarpsnius. Liberalizmas stovi pačioje pradžioje. Jis yra dar tik užuomazga, tik pumpuras, kuriam buržuazinės dvasios žmonės daugelyje sričių ir daugelyje kraštų neleido išsiskleisti. Socializmas jau yra pažengęs priekin. Jis yra želmuo, kuris tačiau praktikos dėlei yra sulaikytas, kad nevestų vaisių. Tuo tarpu bolševizmas yra pats

vaisius, pats sunokęs grūdas, pats paskutinis anos pirminės ideologijos išsiskleidimo tarpsnis. Tačiau, kaip jau buvo ir anksčiau minėta, nei psichologinės, nei genetinės skirtybės nepadaro šių trijų srovių skirtingomis iš esmės... *Nudievento žmogaus kelias yra vienas: į bolševizmą*. Kaip toli šiuo keliu kas nueis, tai priklausys nuo jo dvasinės sąrangos. Tačiau *pats kelias yra aiškus ir tikras*“.¹⁷

Vargu ar galima pasakyti aiškiau: *bolševizmas yra nudievento žmogaus istorijos logiška pabaiga*. Vis dėlto „Liberalizmo kelias į bolševizmą“ kaip tik todėl, kad jis yra toks „aiškus ir tikras“, palieka tam tikrą paviršutiniškumą, gal net šiokio tokio dirbtinumo įspūdį. Iš tikrųjų būtume neteisūs keldami žurnalo straipsniui monografijos reikalavimus. Pats A.Maceina, be abejo, suprato, kad bolševizmo problema toli pranoksta vieno straipsnio teikiamas galimybes. Vis dėlto tekstas yra toks, koks yra. Parašytas jis tikrai ne šalto ir abejingo stebėtojo plunksna. Šio teksto tikslas yra ne vien aiškintis bolševizmo genezę, bet ir *pačiam aktyviai dalyvauti ideologinėje kovoje*. Kartais atrodo, kad autorius, rašydamas „Liberalizmo kelią“, jautė didelį dvasinį pasitenkinimą, pavojingai artėjantį prie piktdžiugos: „Ir jeigu šiandien mūsų liaudininkai ir socialdemokratai liūdėdami žiūri į lietuviškųjų bolševikų darbus, tai jie čia apverčia ne savo išdavikus, kaip katalikai, bet tiktai savo vaikaičius ir sūnus, kurie turėjo drąsos įvykdyti savo senelių bei tėvų idėjas, reikalaujančias kartais prikryžiuoti ir pačius šių idėjų kūrėjus bei skleidėjus, nepaslankius žygiuoti su jaunąja karta“.¹⁸ A.Maceina nori įgelti savo sekuliariniams oponentams. Jo tekstas nėra *vien tik* filosofo, mąstytojo tekstas. Tai – žmogaus, suvokiančio save kaip vieną iš katalikiškojo išėivijos sparno vadovų, tekstas. Savo liberaliems oponentams autorius ryžtasi smogti skaudžiausią iš visų įmanomų intelektualinių smūgių – demaskuoti juos kaip idejinius bolševizmo tėvus. A.Maceina nebijo įžeisti.

Taiigi ateistinis sąjūdis prasidėjo Vakaruose ir „išsivystė iki galo“ Rusijoje.¹⁹ Kodėl Rusijoje? „Liberalizmo kelias į bolševizmą“ atsakymo neduoda. Šio straipsnio objektas yra *grynoji idėjų istorija*. Būtent todėl liberalizmo kelias į bolševizmą yra toks „aiškus ir tikras“. Iš pradžių Rousseau, po jo Comte’as, po Comte’o – Marxas, po pastarojo – Leninas ir bolševizmas. Vis dėlto istorinė tikrovė, turbūt, yra pinesnė. Kodėl K.Marxo filosofija pilniausiai ir brutaliausiai buvo realizuota šalyje, kurioje, pagal patį Marxą, ji negalėjo būti įgyvendinta? Ar turėjo tam įtakos rusų tautos būdas ir Rusijos istorijos ypatybės? Viena vertus, „bolševizmas gimė ne iš kurios nors šalies, ne iš kurios nors grupės, bet iš liberalizmo ir socializmo ideologijos“.²⁰ Tačiau kita vertus, matėme, kad pats Maceina kalba apie psichologinius skirtumus, lemiančius nevienodą skirtingų visuomenių „pažangą“ judėjime bolševizmo link. Gal to, kas kartais vadinama „tautos siela“, sandaroje Rusijos atveju yra daugiau bruožų, palankių būtent tokiam judėjimui?

Vargu ar suklysimė ir, viliosi, neižeisime šviesaus mūsų mąstytojo atminimo konstatavę A.Maceiną buvus rusofilu, aišku, ne geopolitine, o kultūrine prasme. A.Maceina jaučia simpatiją rusams, kaip dvasiniam tipui, laiko rusų žmogų esančiu arčiau būties esmės už vakarietį: „Vakarietiškasis žmogus reiškiasi *darbu*. Rusiškasis žmogus reiškiasi *kalba*. Kasdieninė vakariečio buvimo forma yra *užsiėmimas*. Kasdieninė ruso buvimo forma yra *pasikalbėjimas*. Vakarietis būna dirbdamas, rusas būna kalbėdamasis... Rytuose visi filosofuoja, Vakaruose visi dirba“.²¹ Tai citata iš 1946 metais parašyto „Didžiojo Inkvizitoriaus“ – F.Dostojevskio „Legendos apie Didįjį Inkvizitorių“ (vieno „Brolių Karamazovų“ skyriaus) filosofinės interpretacijos. Akivaizdu, kad filosofo simpatijos ne tų, kurie „dirba“, pusėje. Apskritai neapykanta *buržuazijai* buvo vienas tų dalykų, kuriems Maceina liko ištikimas visą savo gyvenimą. Viename brandžiausių (gal ir reikšmingiausiame) savo veikalų „Filosofijos kilmė ir prasmė“ (1966-ųjų vokiškas paskaitų kursas; lietuviškas leidimas 1977 m.) jau išsivadavęs iš Berdiajevo įtakos Maceina rašo taip, tarytum būtų 1940-ieji, „Buržuazijos žlugimo“ parašymo metai. Ir netgi pasitelkia pagalbon savo jaunystės autoritetą: „Buržuazinio žmogaus pasaulis, jei kalbėtume geometriniais įvaizdžiais, yra grynai dvimatis: jis turi ilgį ir plotį, bet jis neturi *gylio*. Tai begalinė plokštuma, ataidinti dvasioje kaip lėkštumas. Teisingai tad Berdiajevas sako, kad buržuaziniam žmogui „yra svetima simbolinė pasaulėžvalga: šis žmogus nėra simbolistas, kuriam regimasis bei praeinantysis mūsų pasaulis būtų kito, neregimojo, tikrojo pasaulio prasmuo; buržuazinis žmogus yra ne simbolistas, o tik naivus realistas“.²² Aišku, filosofas čia turi omenyje ne tiek konkrečią socialinę klasę, kiek tam tikrą dvasinį žmogaus tipą. „Buržuazinis žmogus“ Maceinai yra tas pats, kas Ch.Ortegai-y-Gassetui yra „masės žmogus“, kas H.Marcuse’i yra „vienmatis žmogus“. Mūsų mąstytojas priklauso senai ir gausiai atstovaujamai „miesčioniškumo“, vartotojiškumo, masinės visuomenės ir dvasinio susmulkėjimo kritikos tradicijai.

Būtina atkreipti dėmesį, kad A.Maceinos požiūris į *marksizmą* evoliucionavo. „Buržuazijos žlugimo“ autorius griežtai skiria marksizmą ir bolševizmą. Jaunajam Maceinai marksizmas yra *buržuazinė ideologija*.

Proletaro siekis yra pačiam tapti buržujumi ir ramiai bei patogiai įsitaisyti šiapusybėje. Marksizme medžiaga tarnaujanti žmogui (buržujui). Tuo tarpu bolševizmas nuėjo daug toliau už marksizmą. Bolševizmas medžiagą padarė tikslu, idėja. Čia jau žmogus tarnauja medžiagai, o „asmuo bolševizme nieko nereiškia“. Bolševizmas esantis *materijos religija*, nepakenčianti šalia savęs jokios kitos religijos.²³ Nėgana to, bolševizmas yra daug kūrybiškesnis už buržuaziją: „*Pasaulio istorijos vyksme bolševizmas yra žymiai reikšmingesnis ir vertingesnis reiškinyss negu buržuazija*“.²⁴ Aišku, bolševizmas yra baisus, netgi šėtoniškas blogis, tai – antikrikščionybė, antikristo užmojis. Ir vis dėlto „niekas nėra taip krikščionybei priešingas, kaip buržuaziškumas“. Buržuaziškumas kenkia krikščionybei daugiau už prometėjizmą, *netgi* bolševikinį. (sic!) Kapitalizmas iš *principo* nesuderinamas su krikščionybe. Jis – buržuazinės dvasios kūrinys. O buržuazijos negalima sureliginti: ją galima tik nuburžuazinti. Pasaulio sukrikščioninimas yra jo nuburžuazinimas.²⁵ Taigi matome, kad jaunasis Maceina ne tik demonizuoja bolševizmą (kas visai suprantama), bet ir jį *romantizuoja*. Ir čia grįžtame prie rusų tautos, o tiksliau – prie jos dvasinio tipo. Jaunasis Maceina mano rusų tautą esant mažiau pažeista, mažiau sugadinta buržuazinės dvasios: „Būdamas savo esmėje idealistinio ir net mistinio pobūdžio, ir radęs rusų tautoje gerą šiam pobūdžiui dirvą, jis (bolševizmas – A.M.) pasidarė nepaprastu moderniosios istorijos fenomenu, kurio pasėkas galės patirti tik tolimos kartos“.²⁶

Egzilyje dingsta bolševizmo romantizavimas, bet ne demonizavimas, kaip ir neišnyksta neapykanta buržuazijai. „Liberalizmo kelyje į bolševizmą“ matėme, kad bolševizmas dabar interpretuojamas ne tiek kaip prometėjiškas (ir romantiškas) maištas (nors ir šėtoniškas) prieš senąją *status quo*, kiek logiškas (ir šėtoniškas) dviejų pastarųjų šimtmečių nuoseklios, bedieviškos Europos istorijos rezultatas. Bolševizmas nėra maištas; jis yra loginė išvada.

Keičiasi ir marksizmo vertinimas. 1966 metais skaitydamas paskaitas vokiečių studentams, A.Maceina, žinoma, rizikuotų būti nesuprastas, jei sugalvotų pareikšti, kad marksizmas – tai „buržuazinė ideologija“. Kaip ten bebūtų, neomarksistinė „Frankfurto mokykla“ išgyveno savo aukso amžių. Nagrinėdamas filosofijos kilmės šaltinius (pagal klasikiniu tapusį K.Jasperso modelį: iš nuostabos; iš abejonės; iš kančios), mūsų filosofas prieina išvados, jog tikras filosofavimas (bent jau mūsų žiaurioje ir sukrėtimų pilnoje epochoje) kyla iš *kančios*. Ir pasirodo, kad marksizmo šaknys yra išsikerojusios kančios patirtyje: „Bėdos būklė pasaulyje yra tad tikroji marksistinės filosofijos pradmė. Kančia yra šios filosofijos šaltinis, iš kurio ji teka ir kurio pobūdį ji nešasi visą savo skleidimosi kelią. Tai meta netikėtą šviesos marksistinės filosofijos dvasiai suprasti ir paaiškina ne vieną tamsų šios dvasios bruožą“.²⁷ Ir toliau: „Varguomenė kaip kenčiančiojo žmogaus bendrija renkasi marksistinę filosofiją ne dėl jos „mokslinio“ turinio, kaip tai mums tvirtina marksizmo teoretikai, bet dėl *žmogiškosios nuotaikos* – būti kančios dalininke ir kartu pastanga kančios būklei pašalinti“.²⁸ Bet klasikinė rusų filosofija taip pat kilusi iš kančios, todėl: „Kilęs... irgi iš kančios, marksizmas rado Rusijoje paruoštą gnoseologinę dirvą ir todėl įsigalėjo čia greičiau negu kur kitur. Nors savo turiniu marksistinė filosofija ir yra senosios rusiškosios filosofijos tiesioginė priešingybė, tačiau kilmės šaltinis joms abiem yra tas pats. Ir ši pradmės tapatybė padarė, kad rusiškasis mąstytojas pasiliko ir toliau kančios filosofijos nešėjas – jau marksistine lytimi“.²⁹

Pasak K.Marxo, iki šiol filosofai tik aiškino pasaulį, dabar gi atėjęs laikas pasaulį pakeisti. Tuo tarpu: „Pasaulio perkeitimo laukimas yra pats didžiausias rusiškojo žmogaus ilgesys. Tačiau šis ilgesys įgyja rusų tautoje visados *konkrečių* formų: jis pradeda būti regimas tai viename, tai kitame įvykyje ir todėl perkeliamas tai į vieną, tai į kitą laiką. Rusų tauta kažkaip savaimingai suimanentina pasaulio perkeitimą ir todėl visados skaudžiai apsilvia. Nes *pasaulio perkeitimas yra esmėje transcendentinis Dievo laisvės aktas*, kurio dienos ir valandos, o tuo pačiu ir formos niekas nežino – net ir angelai danguje“.³⁰ N.Berdiajevas, turbūt, sutiktų su tokiu vertinimu. „Naujuosiuose viduramžiuose“ šis, dar didesnis negu Maceina „arba-arba“ įtampos mąstytojas, nustatė tokią diagnozę: „Rusų tauta negali sukurti vidurinėsios humanistinės karalystės, ji nenori teisinės valstybės europietiška šio žodžio prasme. Tai – apokaliptinė tauta pagal savo dvasios sandarą, ji siekia istorijos pabaigos, Dievo karalystės įgyvendinimo. Ji nori arba Dievo karalystės, brolystės Kristuje, arba draugystės antikriste, šio pasaulio kunigaikščio karalystės“.³¹ Tad perleiskime estafetę rusų filosofui.

III. Bolševizmo genėzė N.Berdiajevo knygoje „Rusiškojo komunizmo ištakos ir prasmė“.

Pirmojoje šio darbo dalyje matėme, kad tiek A.Maceina, tiek N.Berdiajevas bolševizmo kontekstą manė esant ne grynai rusišku, bet daug platesniu europiniu. Abiems bolševizmas yra pastarųjų dviejų šimtų metų nuo Dievo nutolusios Europos istorijos rezultatas. Tačiau savo 1937 metais anglų kalba išleistoje užsienio auditorijai skirtoje knygoje „Rusiškojo komunizmo ištakos ir prasmė“ N.Berdiajevas atsiriboja nuo platesnio istorinio bei

kultūrinio konteksto ir susitelkia ties bolševizmo *prielaidų* pačioje Rusijoje paieškomis. A.Maceinos raštuose tokių ieškojimų randame labai mažai, be to, kaip matėme antrojoje dalyje, visi jie baigiasi rusų tautos dvasinės sąrangos specifiškumo konstatavimu. Rusų mąstytojo analizė daug nuodugnesnė.

Bolševizmą Berdiajevas laiko *trečiuoju rusiškojo didžiavalstybiškumo istoriniu pasireiškimu*: „Kad ir kaip paradoksaliai skambėtų, bet bolševizmas yra trečias rusiškojo didžiavalstybiškumo, rusiškojo imperializmo pasireiškimas, - pirmasis pasireiškimas buvo Maskvos valstybė, antrasis pasireiškimas buvo Petro imperija“.³² Filosofas nukelia mus į tolimus XV-XVI amžius, Konstantinopolio kritimo ir „Trečiosios Romos“ religinės-politinės doktrinos gimimo Maskvos didžiojoje kunigaikštystėje epochą. „Trečiosios Romos“ ideologija („Dvi Romos krito, bet trečioji stovi, o ketvirtos nebus“, - Trečioji Roma (Maskva) užbaigianti istoriją ir pasitiksianti Dievo karalystę.) suvaidino milžinišką vaidmenį formuojant *mesijinę rusų tautos sąmonę*, kurios produktas, be viso kito, didžia dalimi buvo ir klasikinė XIX bei XX a. pradžios rusų filosofija. Šios ideologijos aidą Berdiajevas girdi proletariato mesianizme (komunizmas, žemiškasis rojus irgi yra tam tikra prasme istorijos pabaiga). „Trečiosios Romos“ ideologijai skaudų smūgį sudavė XVII a. įvykęs Bažnyčios skilimas, kurį Berdiajevas laiko vienu svarbiausių įvykių visoje Rusijos istorijoje. Tuomet pirmą kartą buvo sudrebinti „Šventosios Rusijos“ pamatai ir atsirado (sentikiuose) *valdžios demonizavimo* tradicija. „Valdžia antikristo rankose!“ – skelbė nesutikę su patriarcho Nikono reforma. Rusų inteligentija vėliau perims tikėjimą, jog valdžia – blogio įsikūnijimas.³³

Tačiau daug žiauresnį smūgį tikėjimui „Šventąja Rusija“ sudavė Petras I. N.Berdiajevas yra vienas iš tų, kurie nevienareikšmiškai vertino Petro indėlį į Rusijos istoriją. (Nuo XIX a. vidurio Rusijos filosofinėje ir visuomeninėje mintyje ėjo takoskyra tarp vadinamųjų „zapadnikų“, Rusijos vakarietiškos orientacijos šalininkų, teigiamai vertinusių Petro reformas, ir „slavofilų“, smerkiančių Petro įvykdytą „išdavystę“). Pasak Berdiajevo, Petro I reformos buvo būtinos, bet *jo metodai buvo visiškai bolševikiniai*. Petras niekino liaudies religingumą ir galutinai pajungė Bažnyčią valstybei (panaikino patriarchatą ir įsteigė Sinodą, faktiškai kontroliuojamą vienos ministerijos). N.Berdiajevas net lygina Petrą su Leninu. Bet pražūtingiausia Rusijai Petro reformose („perverse“), ano Berdiajevo, buvo tai, kad jos *pagilino skilimą tarp aukštojo kultūrinio sluoksnio ir liaudies*. Petro varoma vesternizacija gana sparčiai plito pirmajame, liaudis gi ir toliau gyveno senais religiniais tikėjimais. Skilimas Rusijos visuomenės viduje buvęs toks gilus, o susvetimėjimas toks didelis, kad, pasak Berdiajevo, rusų aristokratija, liaudies akimis žiūrint, buvo „svetima rasė“. Petro reformos sustiprino Rusijos valstybę, išvedė ją į Europos politikos orbitą, bet paprastai liaudžiai jos nieko gero neatnešė. Religiniai (sentikių) persekiojimai tapo žiauresni. Sentikių akyse Petras – didesnis antikristas už visus iki jo buvusius. Kitais žodžiais tariant, Petro reformose paprasta liaudis regėjo *Vakarus, kaip blogio įsikūnijimą*. XVIII a. Vakarai Jekaterinos II (Voltaire'o ir Diderot gerbėjos) rankomis smogė liaudžiai dar vieną smūgį – buvo užbaigtas valstiečių įbaudžiavinimas.³⁴

Ypatingą dėmesį N.Berdiajevas skiria rusų *inteligentijos* tyrinėjimui. Jai (ir Berdiajevas nėra vienišas savo nuosprendyje) tenka ypatingas vaidmuo Rusijos revoliucinio judėjimo istorijoje. Inteligentija turinti prisiimti išskirtinę kaltę už bolševizmo pergalę: „Visa rusų inteligentijos istorija ruošė komunizmą“.³⁵ Rusų inteligentija, Berdiajevo, manymu, labai skyrėsi nuo tuo pačiu žodžiu vadinamo socialinio sluoksnio Vakarų Europoje. Filosofas mano, kad *net socialine* (ne tik dvasine!) prasme rusų inteligentija nebuvo buržuazinė, kaip Vakaruose. Viena iš to priežasčių buvo tai, jog universitetinis išsilavinimas Rusijoje daug mažesniu mastu negu Vakaruose buvo privilegijuotų klasių nuosavybė. Todėl socialine prasme rusų inteligentija buvo daugiau proletarinė. Dažniausiai rusų inteligentai „neturėjo jokių išteklių ir užsidirbdavo pamokomis, už kurias gaudavo grašius, arba literatūra, todėl skurdo ir badmiriavo“.³⁶ Skirtingai nuo Vakarų, rusų inteligentija buvo *ideologinė*, o ne profesinė ar ekonominė grupė. Būdingiausiai tipiško rusų „inteligento“ bruožais Berdiajevas laiko fanatizmą, dogmatiškumą, antireliginį nusistatymą ir angažavimąsi socialinėms problemoms.³⁷ Tad jei karingasis sekuliarizmas – charakteringa rusų inteligento savybė – laikytinas vienu iš svarbiausių kontinentinio liberalizmo (kaip jį supranta A.Maceina) bruožų, tuomet „Liberalizmo kelias į bolševizmą“ iš tikrųjų yra „tiesus ir aiškus“. Tačiau Berdiajevas nė nemano rusų inteligentų vadinti „liberalais“. Priešingai: „Liberalios idėjos Rusijoje visada buvo silpnos, ir pas mus niekada nebuvo liberalių ideologijų, kurios įgautų moralinį autoritetą ir įkvėptų“.³⁸ Absoliuti dauguma rusų inteligentijos nuėjo socializmo, ne liberalizmo keliu.

Aišku, ne vien pati rusų inteligentija kalta dėl savo problemų, užtraukusių nelaimę visai Rusijai. Inteligentijos gimimą XVIII a. valdžia pasitiko represijomis, kalėjimais ir katorga. Skirtingai nuo Vakarų

Europos inteligentijos, rusų inteligentija neturėjo nė mažiausios galimybės dalyvauti *realiame* šalies politiniame ir socialiniame gyvenime. Dėl šios priežasties politinių ir socialinių klausimų sprendimas buvo perkeltas į literatūrą ir publicistiką, o ten šie klausimai dažnai būdavo sprendžiami labai radikaliai. Rusų inteligentas buvo ne tiek praktikas (nes jam nebuvo leista juo būti), kiek svajotojas. O svajonės dažnai būdavo labai drąšios.³⁹ Religinis sentikių bjaurėjimasis oficialia Bažnyčia ir pasaulietine valdžia sekuliarium (ir net atvirai ateistiniu) pavidalu atgimė rusų inteligentijoje: „Visa rusų inteligentija nemėgo valstybės ir nelaikė jos sava. Valstybė buvo „jie“, svetimi, „mes“ gi gyveno visai kitame plane, svetimame bet kokiai valstybei“.⁴⁰ Tačiau tai dar ne viskas. Rusų inteligentija buvo susvetimėjusi ne tik su savo valstybe, bet ir su Rusijos liaudimi. N.Berdiajevas pastebi, kad jokioje kitoje šalyje nebuvo „inteligentijos ir liaudies“ problemos tokiu pavidalu, kokiu ji egzistavo XIX a. antrosios pusės Rusijoje.⁴¹ Inteligentija idealizavo liaudį, norėjo jai gero, bandė ją šviesti, o jos sekuliarus, bet fanatiško ir dogmatiško tikėjimo šerdis buvo siekis išvaduoti liaudį iš „tironų“ ir „despotų“ priespaudos. Bet liaudis nemylėjo inteligentijos. Ji bodėjosi inteligentijos ateizmu ir nepasitikėjo ja. Šis dvigubas inteligentijos susvetimėjimas gimdė savotišką liguistą *kaltės jausmą*: „Savo kūrybinio kelio viršūnėse rusiškasis genijus aštriai jautė savo vienatvę, atplėštumą nuo dirvos, savo kaltę ir puldavo žemyn, norėjo prisiglausti prie žemės ir prie liaudies. Liaudis gyvena žemės valdžioje... Inteligentas-liaudininkas, priešingai, yra atplėštas nuo žemės ir nori prie jos sugrįžti“.⁴² Rusų inteligentija, gyvenusi rūstaus *vidinio egzilio* sąlygomis, buvo vienas tragiškiausių Petro I vykdytos vesternizacijos rezultatų.

Taigi pagrindine revoliucijos prielaida N.Berdiajevas laiko gilų skilimą Rusijos visuomenėje, susvetimėjimą tarp atskirų tos visuomenės dalių. Rusijos valstiečiai, nors ir išlaisvinti, nekentė aristokratijos ir buvo pasiryžę keršyti už savo senelius ir prosenelius. Privilegiuotųjų klasių pasaulis valstiečiams buvo „kitos rasės“, užsieniečių pasaulis.⁴³ Aišku, egzistavo vadinamoji „aukštoji kultūra“, davusi pasauliui solidarumo ir brolybės siekio persmelktą filosofiją, kuri šioje srityje neturi sau lygių Vakaruose; toji kultūra davė pasauliui meno ir literatūros šedevrus. Tad gal ji, toji kultūra, galėjo pastoti kelią agresyviai, klasių kovą skelbiančiai Vakarų ideologijai? „Tai buvo laikai, kai Viačeslavo Ivanovo (vieno didžiausių rusų poeto-simbolisto – A.M.) bute kiekvieną trečiądienį vykdavo subtiliausi pokalbiai estetikos ir mistikos temomis. Tuo pačiu metu apačioje kunkuliavo 1905 metų revoliucija. Tarp viršutinio ir apatinio rusų kultūros aukštų nebuvo beveik nieko bendro, buvo visiškas skilimas. Gyveno tarsi skirtingose planetose.“⁴⁴ „XX a. pradžios rusų religinis renesansas buvo tik rusų kultūrinio elito, o ne liaudies gyvenimo reiškinys. Jis vyko labai siaurame žmonių rate, todėl socialiai buvo nereikšmingas.“⁴⁵ Šie N.Berdiajevo sakiniai nereikalingi komentarų.

Aišku, bet kokios tikros revoliucijos ištakose slypi visuomenės skilimas, joje suvešėjęs susvetimėjimas. Bet Rusijoje nugalėjo būtent *bolševikinė* revoliucija. Kodėl? N.Berdiajevo atsakymas toks: rusų inteligentas, šis, kito rusų filosofo Semiono Franko žodžiais tariant, „kovingas nihilistinės žemiško gerbūvio religijos vienuolis“, atrado tinkamą ideologiją. Po 1905 m. rusų revoliucijos rašytame straipsnyje „Filosofinė tiesa ir inteligentų teisybė“ N.Berdiajevas teigia: „Pas rusų inteligentiją paralyžiuota meilė tiesai. Bet kokią mintį ji vertina ne pagal tai, kiek joje tiesos, bet pagal tai, kiek ji pasitarnauja socializmo idėjai ir kovai su monarchija“. Jokia mintis negalėjo geriau pasitarnauti šiam tikslui už K.Marxo mintį.

Skirtingai nei A.Maceina, Berdiajevas (pats buvęs marksistas) niekada neteigė marksizmą esant buržuazine ideologija. Marksizmo esmė esanti ne socialinis ir ekonominis determinizmas, bet *mokymas apie išlaisvinimą*, apie mesijinę proletariato užduotį. N.Berdiajevas net sako, kad Marxo materializmas šioje vietoje virsta kraštutiniu idealizmu. Rusų filosofas pripažįsta Marxo nuopelnus demaskuojant kapitalizmą kaip dehumanizuojančią ir sudaiktinančią santvarką. Žmogaus aktyvumo teigimas ir kova su susvetimėjimu ypač būdingi ankstyvajam Marxui. Jo filosofija kai kur daug labiau primena egzistencializmą nei materializmą. K.Marxas kalbėjęs ne apie proletaro virtimą buržujumi (kaip manė jaunasis Maceina), bet apie šuolį iš būtinybės karalystės (kur žmogus yra ekonomikos vergas) į laisvės karalystę.⁴⁶

Bet pagal klasikinį marksizmą proletarinė revoliucija negalima iš esmės agrarinėje šalyje, kokia ir buvo XX a. pradžios Rusija. Taip, bet klasikinis marksizmas yra *marksizmas-mokslas* (bent jau pats K.Marxas taip manė). Tuo tarpu Rusijoje nugalėjo *marksizmas-religija*. N.Berdiajevas taikliai pastebi, kad „Leninas įvykdė revoliuciją Marxo vardu, bet ne pagal Marxą“.⁴⁷ Į kelis amžius purentą mesianistinės Rusijos tradicijos dirvą krito marksizmo mesianistinių pažadų sėklos. Jos greitai sudygo, o iš vidaus supuvęs senasis režimas nesugebėjo sutrypti daigų. Ir išaugo, ir suvešėjo bolševizmo medis: „Bolševizmas daug tradiciškesnis, nei įprasta manyti; jis atitinka rusiškojo istorinio proceso savitumus. Įvyko marksizmo rusifikacija ir

orientalizacija“.⁴⁸ Beje, geniali Lenino intuicija, pasak Berdiajevo, fakte, jog Rusija yra industriškai atsilikusi, agrarinė šalis, išvėlgė ne trūkumą, bet privalumą. Leninas suprato, kad proletariato diktatūrą daug lengviau įgyvendinti šalyje, kuri nėra pripratusi prie pilietinių teisių ir laisvių.⁴⁹ Todėl nors *išoriškai* liberalizmas Rusijoje nebuvo toks jau silpnas (jam atstovavo įtakinga „kadetu“ – konstitucinių demokratų – partija), tačiau paradoksaliai Rusijos sąlygomis didesnė utopija buvo liberalios ir socialinio reformizmo idėjos, o bolševizmas pasirodė esąs daugiau realus.⁵⁰

Senasis režimas, kuriam, beje, N.Berdiajevas nejaučia didelių sentimentų, buvo visiškai bejėgis ką nors priešpastatyti bolševizmui. XIX a. slavofilai teigė revoliuciją Rusijoje esant iš principo negalima. (Revoliucijos, anot jų, yra Vakarų Europos lemtis ir bausmė už bedievybę.) Tuo tarpu Berdiajevas išvardija visą eilę priežasčių, lėmusių bolševizmo triumfą. Jų tiek daug, kad tampa nebeaišku, kaip Rusija *galėjo išvengti* revoliucijos: „Savo triumfui bolševizmas pasinaudojo viskuo. Jis pasinaudojo liberalios demokratinės valdžios bejėgiškumu... Jis pasinaudojo objektyvia negalimybe toliau tęsti karą... ir paskelbė taiką. Jis pasinaudojo valstiečių nepasitenkinimu ir perdavė valstiečiams visą žemę, taip sugriaudamas feodalizmo ir dvarininkų viešpatavimo liekanas. Jis pasinaudojo despotiškomis rusiškoms valdymo iš viršaus tradicijomis ir vietoje neiprastos demokratijos, kuriai nebuvo igūdžių, paskelbė daugiau į senąją carizmą panašią diktatūrą. Jis pasinaudojo rusiškosios sielos, visame kame priešingos sekuliariai buržuazinei visuomenei, ypatybėmis, jos religingumu, jos dogmatiškumu ir maksimalizmu, jos socialinės teisybės ir Dievo karalystės žemėje ieškojimu, jos gebėjimu aukotis ir kantriai pakelti kančias, bet taip pat ir jos gebėjimu būti šiuurkščiai ir žiauriai; pasinaudojo rusiškoju mesianizmu, visados išliekančiu, kad ir nesąmoninga forma, rusišku tikėjimu ypatingu Rusijos keliu. Jis pasinaudojo istoriniu skilimu tarp liaudies ir kultūrinio sluoksnio, pasinaudojo liaudies nepasitikėjimu inteligentija ir lengvai sutriuškino jam nepaklususią inteligentiją. Jis sugėrė į save ir rusų inteligentijos sektantiškumą, jos liaudies garbinimą, tik pritaikė juos prie naujos epochos reikalavimų. Jis atitiko romėniškos nuosavybės sampratos ir buržuazinių dorybių nebuvimą rusų tautoje, atitiko religines šaknis turintį rusiškąjį kolektyvizmą. Jis pasinaudojo patriarchalinės liaudies buitės žlugimu ir senųjų religinių tikėjimų irimu. Jis pradėjo prievarta iš viršaus diegti naują civilizaciją, kaip tai savo metu darė Petras. Jis neigė žmogaus laisves, kurios ir anksčiau nebuvo liaudžiai žinomos, kurios buvo tik aukštųjų kultūrinių visuomenės sluoksnių nuosavybė, ir už kurias liaudis visai nesiruošė kovoti. Jis paskelbė visuminės, totalitarinės pasaulėžiūros, viešpatuojančio tikėjimo būtinybę, kas atitiko rusų tautos igūdžius ir rusų liaudies tikėjimo bei simbolių, valdančių gyvenimą, poreikį. Rusiškoji siela nėra linkusi į skepticizmą, ir jai mažiausiai tinka skeptiškas liberalizmas. Nuo vieno visuminio tikėjimo tautos siela lengviausiai galėjo pereiti prie kito visuminio tikėjimo, prie kitos visą gyvenimą apimančios ortodoksijos“.⁵¹ Nežiūrint viso Rusijos revoliucijos šėtoniškumo, joje slypi gili prasmė. Apskritai bet kokioje revoliucijoje, gražiu N.Berdiajevo pastebėjimu, „Prasmė teisia beprasmybę ir tamsoje veikia Apvaizda“.⁵²

Taigi bolševizme N.Berdiajevas regi *rusiškosios religinės idėjos išsigimimą* ir jos virsmą savo priešingybe, antikristo viešpatija: „Vietoje Trečiosios Romos Rusijoje pavyko įgyvendinti Trečiąją Internacionalą, ir Trečiajam Internacionalui perėjo daug Trečiosios Romos bruožų“. Ir čia pat perspėja: „Vakaruose labai blogai supranta, kad Trečiasis Internacionalas yra ne Internacionalas, o rusų nacionalinė idėja. Tai rusiškojo mesianizmo transformacija. Vakarų komunistai, prisidedantys prie Trečiojo Internacionalo, vaidina žeminantį vaidmenį. Jie nesupranta, kad jungdamiesi prie Trečiojo Internacionalo, jie jungiasi prie rusų tautos ir įgyvendina jos mesijinį pašaukimą“.⁵³ Bet ar įmanoma kitur bolševizmo pergalė? Juk Trečiasis Internacionalas kaip tik ir buvo sukurtas revoliucijos ir komunizmo eksportui. Čia Berdiajevas yra gana kategoriškas, o jo atsakymas lyg ir turėtų guosti likusį pasaulį: „Tik Rusijoje galėjo įvykti komunistinė revoliucija... Ir vargu ar tokio pobūdžio komunistinė revoliucija įmanoma Vakarų Europos šalyse; ten, aišku, viskas bus kitaip“.⁵⁴ Arba: „Kitose šalyse komunizmas, jo įgyvendinimo bandymo atveju, gali būti mažiau despotiškas žmogaus gyvenimo visumos atžvilgiu, ne tok vientisas, mažiau pretenduojantis būti religija ir labiau buržuazinis savo dvasia“.⁵⁵ Žvelgdami iš šių dienų perspektyvos, matome Berdiajevą buvus beveik teisiu, nors Kinija nuožmiausiais komunistinės diktatūros siautėjimo metais nedaug atsiliko nuo stalininės Sovietų Sąjungos. Įdomu, kad net kai kuriuose iškiliausiuose rusų „aukštosios“ kultūros atstovuose Berdiajevas buvo linkęs išvėlgti dvasinius revoliucijos pirmtakus: „Dostojevskis skelbė dvasinį komunizmą, visų atsakomybę už visus... Jo rusiškasis Kristus negalėjo būti pritaikytas prie buržuazinės civilizacijos normų“.⁵⁶

Bolševizmas yra rusiškosios religinės idėjos iškraipymas, tai antikristo religija, bet vis dėlto *religija*, todėl bolševizmo paradoksas ir neišsprendžiama dilema yra tai, jog naikindamas religiją, jis kartu pjauna šaką, ant kurios pats sėdi. Tuo metu, kai jaunasis Maceina savo „Buržuazijos žlugime“ tvirtino bolševizmą esant „žymiai reikšmingesniu ir vertingesniu reiškiniu negu buržuaziją“, N.Berdiajevas stalininėje Sovietų Sąjungoje jau buvo linkęs išvelgti *suburžuazėjimo* (mums jau žinoma dvasine prasme) požymių: „Sovietų Rusija yra valstybinio kapitalizmo, kuris gali eksploatuoti ne mažiau už privatų, šalis... Komunistinė revoliucija buvo originaliai rusiška, bet naujo gyvenimo gimimo neįvyko, senasis Adomas pasiliko ir, transformuodamas save, veikia toliau“.⁵⁷ Ir kitoje vietoje: „Įmanoma netgi, kad buržuaziškumas Rusijoje atsiras kaip tik po komunistinės revoliucijos. Rusų tauta niekada nebuvo buržuazinė, ji neturėjo buržuazinių prietarų ir negarbino buržuazinių dorybių bei normų. Bet sovietinėje Rusijoje suburžuazėjimo pavojus labai didelis. Komunistinės jaunuomenės entuziazmas ir socialistinės stovybos buvo maitinamos religinės rusų tautos idėjos. Jeigu ši religinė energija išsėks, kartu išsėks ir entuziazmas, ir atsiras savanaudiškumas (*укуырничество*), visiškai galimas ir komunizmui esant“.⁵⁸ Ir pagaliau baisiam Didžiojo vado gerbėjų pasipiktinimui: „Stalinizmas... nejučiomis išsigimsta į savotišką rusišką fašizmą. Jam būdingi visi fašizmo ypatumai: totalitarinė valstybė, valstybinis kapitalizmas, nacionalizmas, vado kultas ir, kaip bazė, - militarizuota jaunuomenė“.⁵⁹

N.Berdiajevo bolševizmo genezę užbaikime citata iš „Naujųjų viduramžių“, puikiu savikritiškumo ir asmeninės atsakomybės už savo šalies ir tautos likimą suvokimo pavyzdžiu, citata, kurią turėtų įsiminti kiekvienas, keliantis pretenzijas istorijai ir klausiantis, „kas kaltas?“. „Revoliucija įvyko ne tik anapus manęs ir virš manęs, kaip nebendramatis su mano gyvenimo prasme faktas, t.y. visiškai beprasmiškas; ji įvyko taip pat ir su manimi, kaip vidinis mano gyvenimo įvykis. Bolševizmas Rusijoje atsirado ir nugalėjo todėl, kad aš esu toks, koks esu, todėl, kad manyje nebuvo tikros dvasios jėgos, nebuvo tikėjimo, kilnojančio kalnus, jėgos. Bolševizmas yra mano nuodėmė, mano kaltė“.⁶⁰

Išvados

Tiek A.Maceina, tiek N.Berdiajevas yra įsitikinę, jog bolševizmo genezės reikia ieškoti ne vien specifiškai rusiškajame, bet daug platesniame – europiniame – kontekste. Abiems mąstytojams, ryžtingai gynusiems krikščioniškosios pasaulėžiūros pagrindus, bolševizmas yra pastarųjų dviejų šimtmečių nuo Dievo atkritusios Europos kultūros produktas. Tačiau pripažindami, jog bolševizmo fenomeno supratimui svarbūs yra abu kontekstai – europinis ir rusiškasis – lietuvių ir rusų filosofai skiria jiems nevienodą dėmesį. Jeigu N.Berdiajevas mano, kad, analizuojant bolševizmo prigimtį, ignoruoti specifinį rusiškąjį kontekstą yra nedovanotinas intelektualinis nusizengimas, tai A.Maceina kai kuriuose tekstuose tokį nusizengimą sau leidžia. 1937 metai anglų kalba išleista Berdiajevo knyga „Rusiškojo komunizmo ištakos ir prasmė“ buvo adresuota *ne rusų* skaitytojui. Visa ji ištiesai skirta *rusiškojo* bolševizmo konteksto analizei, nes autorius buvo pasipiktinęs tuo, kaip diletantiškai daugybėje Vakarų Europos publikacijų aiškinama rusų revoliucija. Apmąstydamas bolševizmo genezę, N.Berdiajevas ypač akcentuoja rusų religinę idėją, pražūtingą Rusijos visuomenės suskilimą ir to skilimo istoriją, rusų inteligentijos savitumą, rusų tautos dvasiai būdingą maksimalizmą ir visumos siekį, Rusijos politinių institucijų pobūdį bei jų silpnumą revoliucijos išvakarėse.

A.Maceinos tekstai apie bolševizmą yra dviejų rūšių. Tekstas „Liberalizmo kelias į bolševizmą“ apsiriboja vien tik idėjų istorija ir europiniu bolševizmo kontekstu, o savitas rusiškasis kontekstas visiškai ignoruojamas. Teksto pavadinimas iš karto išduoda jo turinį: dėl bolševizmo atsiradimo pagrindinę kaltę turi prisiimti liberalizmas. Tiesa, Maceinos nuosprendis skirtas vadinamajam „kontinentiniam“ liberalizmui, tačiau tekste filosofas nemato reikalo detalizuoti ir rašo tiesiog „liberalizmas“. Rusiškasis bolševizmo kontekstas, nors ir nedažnai, išnyra stambesniuose filosofo kūrinuose. Pavyzdžiui, viename svarbiausių savo gyvenimo veikalų, gimusiame iš paskaitų, skaitytų vokiečių studentams, konspektų, „Filosofijos kilmėje ir prasmėje“ Maceina randa dviejų, atrodytų, priešingybių – senosios rusų religinės filosofijos ir marksizmo – bendravardiklį, kurį regi jų bendrame kilmės šaltinyje – kančios patirtyje. Tačiau vargu ar filosofas ryžtųsi versti į vokiečių arba anglų kalbą „Liberalizmo kelią į bolševizmą“. Panašu, kad šis tekstas buvo skirtas pirmiausia „vidaus vartojimui“. Jo tikslas yra ne tik aiškintis bolševizmo kilmę, bet ir *pačiam aktyviai dalyvauti ideologinėje kovoje*. Šio teksto autorius yra ne vien filosofas, bet ir pripažintas katalikiškojo intelektualinio lietuvių išeivijos sparno vienas iš pagrindinių lyderių. A.Maceinai rūpi suduoti kuo skaudesnę smūgį savo liberaliems oponentams. Todėl gilintis į rusiškąjį kontekstą nėra reikalo. Pakanka europinio. Bolševizmas yra visos Europos

liberalizmo istorijos vaisius, - ar galima skaudžiau įgelti liberalui? Be abejo, A.Maceiną galima suprasti ir pateisinti. Jis jautėsi įpareigotas dalyvauti ideologiniuose lietuvių išeivijos ginčuose, nes ir *de facto* daugelio žmonių buvo laikomas autoritetu. O tai, kad ideologijos priemaiša filosofiją daugiau arba mažiau gadina, yra sena ir gerai žinoma tiesa.

Šia prasme N.Berdiajevas buvo daug laisvesnis už savo lietuvių kolegą. Rusų filosofas niekada nebuvo tokiu autoritetu daugumai savo tautiečių emigracijoje, koku buvo Maceina. Jis niekada nesijautė jiems išipareigojęs tokiu mastu, koku saviškiams buvo išipareigojęs Maceina. N.Berdiajevas išeivijoje jautėsi vienišas, jo santykiai su rusų emigrantais dažnai būdavo įtempti, o ir apie pačią rusų emigrantų bendruomenę *in corpore* jis nebuvo geros nuomonės. Gal visa tai atrodo ir ne itin simpatiška, bet bolševizmo genezei tikrai nepakenkė.

Literatūra ir nuorodos

1. A.Maceina, Liberalizmo kelias į bolševizmą// Aidai, 1948, Nr. 13, p.156
2. Н.Бердяев, Новое средневековье// Философия творчества, культуры и искусства, Т.1, М., Искусство, 1994, с. 455
3. Ten pat, p. Н.Бердяев, Новое средневековье// Философия творчества, культуры и искусства, Т.1, М., Искусство, 1994, с. 407
4. A.Maceina, Buržuazijos žlugimas// Raštai, T.2, V., Mintis, 1992, p. 300
5. Н.Бердяев, Предсмертные мысли Фауста// Философия творчества, культуры и искусства, Т.1, М., Искусство, 1994, с. 390
6. Н.Бердяев, Новое средневековье// Философия творчества, культуры и искусства, Т.1, М., Искусство, 1994, с. 412
7. A.Maceina, Liberalizmo išteisinimas// Aidai, 1948, Nr.20, p.478
8. A.Maceina, Liberalizmo kelias į bolševizmą// Aidai, 1948, Nr. 13, p.157
9. A.Maceina, Ginčas dėl liberalizmo// Aidai, 1948, Nr.15, p. 286
10. A.Maceina, Liberalizmo kelias į bolševizmą// Aidai, 1948, Nr. 13, p.159
11. Ten pat, p.161
12. A.Maceina, Naujoji stabmeldybė// Raštai, T.10, V., Margi raštai, 2005, p. 68
13. A.Maceina, Liberalizmo išteisinimas// Aidai, 1948, Nr.20, p. 481
14. A.Maceina, Krikščionybės ateitis// Raštai, T.10, V., Margi raštai, 2005, p. 552
15. A.Maceina, Katalikų vienybė// Raštai, T.10, V., Margi raštai, 2005, p. 336
16. Н.Бердяев, Новое средневековье// Философия творчества, культуры и искусства, Т.1, М., Искусство, 1994, с. 435-436
17. A.Maceina, Liberalizmo kelias į bolševizmą// Aidai, 1948, Nr. 13, p.162
18. Ten pat, p. 156
19. A.Maceina, Krikščionybės ateitis// Raštai, T.10, V., Margi raštai, 2005, p. 539
20. A.Maceina, Ginčas dėl liberalizmo// Aidai, 1948, Nr.15, p. 286
21. A.Maceina, Didysis Inkvizitorius// Raštai, T.3, V., Mintis, 1990, p.131
22. A.Maceina, Filosofijos kilmė ir prasmė// Raštai, T.6, V., Mintis, 2000, p. 61
23. A.Maceina, Buržuazijos žlugimas// Raštai, T.2, V., Mintis, 1992, p. 331-334
24. Ten pat, p. 335
25. Ten pat, p. 340
26. A.Maceina, Prometėjizmo problema// Raštai, T.2, V., Mintis, 1992, p. 462
27. A.Maceina, Filosofijos kilmė ir prasmė// Raštai, T.6, V., Mintis, 2000, p. 112-113
28. Ten pat, p. 116
29. Ten pat, p. P. 108-109
30. A.Maceina, Kristaus prasmė Aleksandro Bloko poemoje „Dvylika“// Raštai, T.9, V., Margi raštai, 2004, p. 443
31. Н.Бердяев, Новое средневековье// Философия творчества, культуры и искусства, Т.1, М., Искусство, 1994, с. 452
32. Н.Бердяев, Истоки и смысл русского коммунизма, М., Наука, 1990, с. 99
33. Ten pat, p. 9-11

34. Ten pat, p. 12-13
35. Ten pat, p. 100
36. Ten pat, p. 50
37. Ten pat, p. 17-18
38. Ten pat, p. 30
39. Ten pat, p. 22
40. Ten pat, p. 54
41. Ten pat, p. 50
42. Ten pat, p. 49
43. Ten pat, p. 111
44. Ten pat, p. 91
45. Ten pat, p. 144
46. Ten pat, p. 80-83
47. Ten pat, p. 88
48. Ten pat, p. 89
49. Ten pat, p. 104
50. Ten pat, p. 93
51. Ten pat, p. 115
52. Ten pat, p. 107
53. Ten pat, p. 118
54. Ten pat, p. 94
55. Ten pat, p. 153
56. Ten pat, p. 72-73
57. Ten pat, p. 105
58. Ten pat, p. 119-120
59. Ten pat, p. 120

60. Н.Бердяев, Новое средневековье// Философия творчества, культуры и искусства, Т.1, М., Искусство, 1994, с. 444.